

Fetâvâ-yı
Ankaravî'nin
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Serez, nr. 1155)

ları da (meselâ yol kesme) bu bölümde yerleştirilmiştir.

Osmanlı döneminde kadı ve müftüler tarafından yaygın biçimde kullanılan ve başta Süleymaniye olmak üzere çeşitli kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası bulunan eser (Yakit, s. 31) Bulak'ta ve İstanbul'da aynı tarihte (1281) iki cilt halinde yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Emin Efendi, *Fetâvâ-yı Ankaravî*, İstanbul 1281, I-II; Şeyhî, *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, s. 545; *Sicill-i Osmânî*, IV, 188; Serkis, *Mu'cem*, I, 494-495; Abdülkadir Altunsoy, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ankara 1972, s. 96; Brockelmann, *GAL*, II, 576; *Suppl.*, II, 647; Ahmet Özel, *Hanefti Fıkıh Alimleri*, Ankara 1990, s. 136; İsmail Yakıt, "Şeyhülislam Ankaravî Mehmed Efendi", *TDA*, sy. 51 (1987), s. 31.

AHMET AKGÜNDÜZ

FETÂVÂ-YI AZİZİ

(Fetau-yı Ezizi)

Hindistanlı âlim
Abdülazîz ed-Dihlevî'nin
(ö. 1239/1824)

fetvalarını bir araya getiren eser.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde İngiliz yönetimi altındaki Hint müslümanlarına önderlik etmiş olan meşhur âlim Abdülazîz ed-Dihlevî'nin günlük hayatta karşılaşılan birçok mesele hakkında muhatap olduğu sorulara verdiği fetvaların, yazdığı risâleler veya yaptığı yazışmaların Mevlânâ Halilürrahman Burhân-pürî tarafından iki cilt halinde derlenmiş bir koleksiyonudur (Delhi 1311-1314, 1332-1341).

Bazıları özel konulara dair fetvaları ihtiva eden on iki risâlenin de yer aldığı ve muhteva bakımından klasik fıkıh kitaplarından daha kapsamlı olan *Fetâvâ-yı 'Azîzî* fıkıh meseleleri yanında tefsir, hadis, akaid, tasavvuf, tıp ve astronomi gibi ilimlere dair fetvaları da ihtiva etmektedir. Çoğu Farsça, az bir kısmı Arapça olan fetvalardan inanç esaslarıyla ilgili olanlar ağırlıktadır. Bunları sırasıyla ibadetler, muskalar, Şîa ve aile hukukuna dair meseleler takip etmektedir. Eserde hristiyanlar tarafından yöneltilen bazı sorulara verilmiş cevaplara da rastlanmaktadır (meselâ bk. I, 148 vd.). Fetvalarda kaynak olarak klasik fıkıh kitaplarından ziyade hadislere başvurulduğu, dolayısıyla eserin başlarında hadis tekindi ve tefsirine dair bazı teknik meselelere yer verildiği görülmektedir.

Daha sonra kaleme alınan fetva mecmualarına bir örnek teşkil eden eserin I. cildi Mevlvî Muhammed Newbâ Ali ve Mevlvî Abdülcelîl tarafından Urduca'ya çevrilmiştir (Haydarâbâd - Dekken 1313; Kanpûr 1313). Bunun ardından Mevlvî Abdülvecdî Gâzîpürî de eseri *Sürûr-i 'Azîzî el-ma'rûf Fetâvâ-yı 'Azîzî* adıyla iki cilt halinde Urduca'ya tercüme etmiştir (Kanpûr 1322-1323). Ayrıca daha önceki neşirlerde görülen eksiklikleri tamamlamak için eserin yeniden düzenlenmiş tek ciltlik bir baskısı daha yapılmıştır (Karaçi 1980). Ancak bu baskı da bazı tahkik ve tasnif hatalarından uzak değildir. Meselâ akaide, Şîi-Sünnî tartışmaları ve muskalara dair bazı fetvalar tasavvüfla ilgili kısma dahil edilmiştir.

Seyyid Ahmed Han'ın *Ahşkâm-ı Ta'âm-ı Ehl-i Kitâb* adlı eserinde iktibas ettiği fetvalarla (s. 29, 37, 51) *Fetâvâ-yı 'Azîzî*'de mevcut fetvalar (I, 104, 117; II, 85) arasında bir karşılaştırma yapıldığında ikincisindeki hata ve eksiklikler hemen göze çarpmaktadır. Seyyid Ahmed Han'ın iktibas ettiği bir fetva ise (s. 22) *Fetâvâ-yı 'Azîzî*'de yoktur. Bunun sebebi, Ahmed Han'ın Hoca Muhammed Veliyullah Gâzîpürî tarafından muhafaza edilen orijinal fetva nüshalarına ulaşabilmiş olmasıdır. Bunlar, eserin ciddi bir tenkitli neşrine olan ihtiyacın hâlâ giderilemediğini göstermektedir.

Fetvaların verilmiş tarihleriyle soru sahiplerinin adlarının derleyici tarafından metinden çıkarılmış olması ve tasnifte kronolojik sıra gözetilmemesi *Fetâvâ-yı 'Azîzî*'nin değerini kısmen azaltmaktaysa da eser, Güney Asya müslümanlarının varlık savaşı verdikleri kritik bir döneme ışık tutan önemli bir siyasî ve sosyal tarih kaynağıdır. Meselâ A. A. Rizvî bu dönemin sosyal, dinî, iktisadî ve siyasî tarihi ve önemli şahsiyetlerinin biyografileriyle ilgili olarak bu esere başvurmuştur (*Shâh 'Abd al-'Azîz*, s. 174-224). Yine Azîz Ahmed (*Islamic Modernism*, s. 19-25), Mücîb Eşref (*Muslim Attitudes towards British Rule*, s. 122), B. Daly Metcalf (*Islamic Revival in British India*, s. 46-48, 50-52) ve Muhammed İkrâm (*Rûd-i Keşer*, s. 591) gibi araştırmacılar da Hint müslümanlarının Batı sömürgeciğine tepkilerini değerlendirirken bu esere atıfta bulunmaktadırlar.

Abdülazîz ed-Dihlevî'nin İngiliz işgali altındaki Hindistan topraklarını dârül-harp ilân eden fetvası en çok tartışılan fetva olmuştur (*Fetâvâ-yı 'Azîzî*, I, 17, 33

Fetâvâ-yı
'Azîzî'nin
I. cildinin
kapağı
(Delhi 1322/1905)

FETÂVÂ-YI AZİZİ

vd., 115 vd., 162 vd.). Hintliler'in İngilizler'e karşı başlattıkları 1857 ayaklanmasının ana sebeplerini değerlendiren W. W. Hunter, bu fetvaya atıfta bulunarak Hindistan'ı dârülharp ilân eden Abdülaziz ed-Dihlevî'nin İngilizler'e karşı cihad açtığını belirtmektedir (*The Indian Musalmans*, s. 104). Seyyid Ahmed Han ise Dihlevî'nin cihad lehinde fetva verdiği dair iddiayı yalanlamakta ve Hunter'ın kelime kelime iktibas ettiğini söylediği bu fetvanın *Fetâvâ-yı 'Azîzî'*deki metinle (I, 17; ayrıca bk. II, 88) uyuşmadığını belirtmektedir (*Esbâb-ı Begâvet-i Hind*, s. 17). Ahmed Han buna karşılık Abdülaziz ed-Dihlevî'nin müslümanların İngilizce öğrenebileceğine, İngiliz okullarına gidebileceğine ve onların idaresindeki kurumlarda çalışabileceğine dair fetvalarına işaret etmektedir (*Fetâvâ-yı 'Azîzî*, I, 195-196). Üzerinde önemle durulan fetvalardan biri de Hinduizm'de mevcut bazı inançlarla semavî dinlerdeki benzerleri arasında yapılan mukayeselere dayanılarak Hindûlar'ın Ehl-i kitap olduğunu ileri süren fetvadır (a.g.e., I, 140-141).

Fetâvâ-yı 'Azîzî Hint müslümanlarının siyasî düşünceleri üzerinde büyük tesir icra etmiştir. Ulemâ, Batı sömürgeciliğine karşı verilen bağımsızlık mücadelesinde öncü rolü oynadıkları yönündeki iddialarına delil olarak yukarıdaki fetvayı göstermektedir (Seyyid Muhammed Miyân, II, 86-90). İslâm Birliği'nin (Muslim League) iki ulusluluk teorisine karşı çıkan milliyetçi Hint müslümanları ise idareyi gayri müslimlerle paylaşmaları halinde ülkenin dârüislâm hükmüne gireceği yönündeki iddialarına bu fetvayı delil göstermektedirler (H. Ahmed

Medenî, II, 11; Müşirülhak, *Mezheb ör Cedid Zihh*, s. 46-71).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülaziz ed-Dihlevî, *Fetâvâ-yı 'Azîzî*, Delhi 1311-14, I-II; Seyyid Ahmed Han, *Esbâb-ı Begâvet-i Hind*, Aligarh 1858, s. 17; a.m.lf., *Ah-kâm-ı Ta'âm-i Ehl-i Kitâb*, Aligarh 1899, s. 22, 29, 37, 51; W. W. Hunter, *The Indian Musalmans*, London 1871, s. 104; H. Ahmed Medenî, *Nakş-ı Hayât*, Diyüband 1954, II, 11; Seyyid Muhammed Miyân, *'Ulemâ-yı Hind kâ Şândâr Mâzî*, Delhi 1957, II, 86-90; Müşirülhak, *Indian Muslims, Attitude to the British in the Early Nineteenth Century: A Case Study of Shah Abd al-Aziz* (master's thesis, 1964), Montreal Mc.Gill University; a.m.lf., *Mezheb ör Cedid Zihh*, Delhi 1974, s. 46-71; a.m.lf., "Shâh 'Abd al-'Aziz al-Dihlawî and His Times", *HI*, VII/1 (1984), s. 51-96; VII/2, s. 77-103; Aziz Ahmad, *Islamic Modernism in India and Pakistan*, Oxford 1967, s. 19-25; Mujeeb Ashraf, *Muslim Attitudes towards British Rule and Western Culture in India*, Delhi 1982, s. 121-122; B. Daly Metcalf, *Islamic Revival in British India: Deoband (1860-1900)*, New Jersey 1982, s. 46-48, 50-52; A. A. Rizvi, *Shâh 'Abd al-'Aziz, Puritanism, Sectarian Polemics and Jihâd*, Canberra 1982, s. 174-224; a.m.lf., "Social Ethics of Muslim Shurafâ' in India: Customary Law in the Fatâwa of Shâh 'Abd al-'Aziz Dihlawî", *Islamic and Comparative Law Quarterly*, III/1, New Delhi 1983, s. 1-13; Muhammed İkrâm, *Rûd-i Keşer*, Lahor 1986, s. 591; Sh. Inayatullah, "Abd al-'Aziz al-Dihlawî", *EP* (İng.), I, 59; G. Resul Mihr, "Şâh 'Abdül-'aziz Muhaddis ed-Dihlevî", *UDMİ*, XI, 636; Azduddin Khan, "Abd-al-'Aziz Dehlavi", *Elr.*, I, 99-101.

MUHAMMAD KHALID MASUD

el-FETÂVA'İ-BEZZÂZİYYE

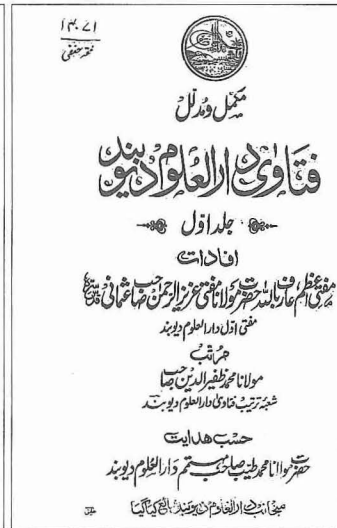
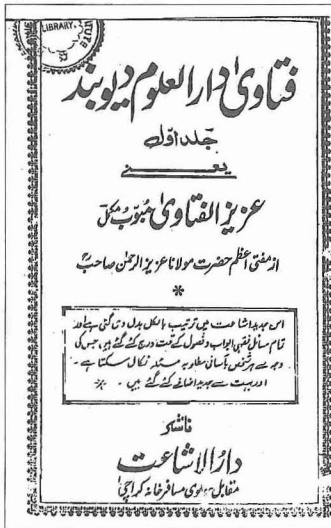
(الفتاوى البرازية)

Hanefî hukukçusu Bezzâzî'nin

(ö. 827/1424)

fıkha dair eseri

(bk. BEZZÂZİ).

Dârülulûm-ı
Diyüband
fetvalarının
toplandığı
eserlerin
kapakları
(Diyüband 1962)FETÂVÂ-YI DÂRÜLULÛM-ı
DİYÜBEND

(فتاوی دارالعلوم دیوبند)

Diyüband Dârülulûm-ı

müftülerinden bazılarının ait fetvaları
bir araya getiren
iki ayrı koleksiyonun adı.

Hindistan'ın Utar Pradeş eyaleti Se-hârenpür idarî bölgesine bağlı Diyüband (Deoband) kasabasında kurulan (30 Mayıs 1866) dârülulûma, İngiliz hâkimiyeti altındaki Hint müslümanları hızla değişen şartlarından kaynaklanan dinî, hukukî, siyasî, içtimai ve iktisadî meselelerle ilgili sorular yönelmeye başlamışlardı. Başlangıçta bu soruları dârülulûmdaki bazı âlimler cevaplandırırken daha sonra fetva yetkisi Mevlânâ Muhammed Ya'kûb ve ardından Resîd Ahmed Gangûhî'ye verildi. Ancak soruların artması üzerine 1310 (1892) yılında bir dârüliftâ şubesi kuruldu. Burada Azizürrahman (1892-1927), Mevlânâ İ'zâz Ali, Riâzüddin, Muhammed Şefî, Muhammed Se-hûl, Mevlânâ Kifâyetullah, Fâruk Ahmed, Mehdî Hasan, Mahmûd Hasan Gangûhî ve Nizâmeddin (1966-?) gibi meşhur müftüler hizmet verdiler.

Başlangıçta fetvalar soruların yazılı olduğu evrakın altına kaydedilir, bazan da bunların birer kopyası alınırdı. Dârüliftâ bu uygulamayı, fetvaların düzenli bir şekilde kaydedilip birer kopyalarının çıkarılmaya başlandığı 1911 yılına kadar sürdürdü. 1928'de fetvalarla ilgili ayrıntılar da kayda geçirilmeye başlandı. Ancak kayıtlar hiçbir tasnif yapılmadan soruların takdim sırasına göre tutuluyordu. 1955 yılında fetvaların Mevlânâ Muhammed Zafirüddin'in gözetiminde tasnifi için bir şube oluşturuldu. Mevlânâ Muhammed Zafirüddin bu çalışmalar sonunda ilk müftü Azizürrahman tarafından verilen fetvaları *Fetâvâ-yı Dârül-'ulûm-ı Diyüband* başlığı altında on beş cilt halinde neşretti (Diyüband 1962; Karaçi 1986). Bu fetvalarda Hanefî mezhebi esas alınmıştır. Bir tek âlimin verdiği fetvaların bu kadar geniş hacimli bir eser oluşturması dârülulûmdaki müftülerin iş yoğunluğu hususunda bir fikir vermektedir.

Azizürrahman'ın fetvaları, daha önce aylık dergilerden *el-Müftî*'nin 1934-1942 yılları arasındaki sayılarında Muhammed Şefî'nin editörlüğünde sekiz ciltlik bir seri halinde yayımlanmıştı. Muhammed Şefî bu fetvalardan yaptığı seçmeleri 'Azî-